

SOCIÁLNÍ PSYCHOLOGIE

PRACOVNÍ PODKLADY PRO SAMOSTUDIUM (2019-2002)

Sociální skupina, normy, role, status

V průběhu celého vývoje lidstva se lidé sdružovali, protože to bylo výhodné, přesněji nezbytné. Patřit do nějaké skupiny bylo jedinou možností jak přežít. V pravěku znamenalo vyloučení z tlupy téměř jistou smrt nejpozději během první zimy. Život ohrožující bylo i vyloučení z církve (exkomunikace) kacířů ve středověku. Tito lidé byli vyháněni ze svých obcí a někdy jim byla odírána i nejrůznější pomoc.

Je tak přirozené a pochopitelné, že lidé, kteří jsou vyloučeni ze skupiny svých blízkých, prožívají stres a úzkost, i když už jim zpravidla nehrozí ztráta života. **Úzkost ze sociálního vyloučení** bývá velmi vysoká během dětství, kdy se týká především nejbližší rodiny. Ve školním věku narůstá potřeba přináležet ke skupině vrstevníků. V případě vyčleňování může být tato úzkost velmi intenzivní. Nejsilnější bývá pravděpodobně na začátku dospívání. To je zřejmé i z toho, že pubescenti jsou zároveň nejvíc **konformní** s názory své vrstevnické skupiny a dopouštějí se v ní i takového jednání, které by bez přítomnosti skupiny nedělali.

Vývoj jedince se odehrává především uvnitř skupin. Na začátku života jde o původní dyádu s matkou, o socializaci uvnitř rodiny, postupně čím dál víc i v širším rodinném a sousedském společenství a v různých vrstevnických i věkově smíšených skupinách.

Studium skupin je důležité pro porozumění vývoje skupin i samotných jedinců. Důležité je i to, co se děje uvnitř skupin a jak se toto dění mění v průběhu času. Podstatné je, jak se mění lidé při vstupu do nových skupin (jak např. změni jedince vstup do politiky), jaká je míra efektivity různých pracovních či jiných organizací a jak se mění s léty svého trvání. Ke studiu skupin patří i zkoumání typologií jejich řízení, typologií lídrů, komunikačních stylů, skupinových norem a mnoha dalších faktorů.

Vymezení skupiny - skupinu v psychologickém smyslu představuje určitý počet lidí, kteří mají **společné cíle** a vykonávají společně **nějakou činnost**. Tím je dáno, že mají i nějaké **společné hodnoty** a také společné **normy chování** (a z nich plynoucí sankce při jejich porušování). Uvnitř skupiny se vytváří **poměrně stálá struktura vztahů** mezi jednotlivými členy. Ti mají různé pozice a různé role.

Skupinou v psychologickém smyslu není náhodné seskupení návštěvníků divadla nebo pasažérů v tramvaji.

Skupinu tvoří dva či více členů.

DRUHY SKUPIN V SOCIÁLNÍ PSYCHOLOGII

Podle velikosti

Malé skupiny

V malých skupinách je malý počet členů, který umožňuje, aby mezi nimi vznikly hlubší mezilidské vztahy. Komunikace mezi nimi probíhá na osobní úrovni. Udává se počet členů 2-7 (názory různých autorů jsou různé, někteří uvádějí i počet do 40). Optimem je však počet do 15 lidí, protože uvnitř větších skupin vznikají podskupiny. Právě malé skupiny a velmi osobní vztahy v nich jsou tím, co jedince výchovně nejvíc ovlivňuje a spoluutváří. Členové malých skupin se navzájem velmi silně ovlivňují. V malých skupinách probíhají **intenzivní interakce** (vztahy a vlivy mohou být pozitivní stejně jako negativní, ale členové těchto skupin si rozhodně nejsou lhostejní).

Z hlediska **skupinové soudržnosti (koheze)** jsou důležité vzájemné pozitivní vztahy mezi členy skupiny a jejich důležitost pro každého z nich. Čím je ve skupině více vzájemně pozitivních vazeb a čím jsou silnější, tím je větší skupinová soudržnost. Soudržnost skupiny je dána také tím, do jaké míry její členové upřednostňují své členství v této skupině před členstvím v jiných skupinách, do kterých také patří. Členové se také se svou skupinou **identifikují**. Čím je skupina pro jedince přitažlivější, tím víc se s ní identifikuje a **přijímá její hodnoty a postoje**.

Velké skupiny

Jsou skupiny s větším počtem členů, většinou více než 30. Komunikace mezi členy nemusí mít jen osobní podobu, někdy jde jen o maily, telefony nebo o jiný druh nekontaktní komunikace. Intenzita komunikace a citových vazeb mezi jednotlivými členy skupiny je různá. Je to dáno i tím, že uvnitř skupiny vznikají podskupiny bližších přátel (party). V socializaci jedince hrají velké skupiny zpravidla menší roli než skupiny malé.

(Mnohopočetnými skupinami [sociokulturní vrstvy, akademická obec HTF apod.] se zabývá spíše sociologie.)

Podle cílů

Skupiny neformální vznikají spontánně, na základě podobné vnitřní potřeby jejích členů. (parta, která jede na hory apod.) Jsou spojeny často s různými příjemnými aktivitami. Vztahy mezi jejími členy jsou intenzivnější.

Skupiny formální většinou vznikají za nějakým dalším formálním účelem, který dílčí cíle jednotlivých členů určitým způsobem přesahují (např. pracovní týmy, skautský oddíl, hudební skupina apod.). Vznikají z nějakého vnějšího rozhodnutí určité instituce (organizace). Skupina je tedy součástí nějaké širší organizační jednotky.

Ve formální skupině se však často postupně utváří i neformální struktura vztahů. Taková skupina pak může mít vedle formálního cíle i cíl neformální – společné trávení volného času mimo formálně dané aktivity apod.

Existují také **antisociální skupiny**, jejichž cíle jsou v rozporu s cíli společnosti, která tyto skupiny obklopuje. Často jde o neformální skupinu, jako je třeba parta lidí závislých na drogách, kteří se dopouštějí krádeží. Známe také formální skupiny s antisociálními cíli. Často jde o skupiny, které se dopouštějí organizovaného zločinu (gangy obchodující s drogami, obchod se ženami, se zbraněmi, mafie aj.).

Podle významu skupiny pro jedince

Skupina primární je taková, která je pro jedince aktuálně skupinou nejdůležitější. Primární skupiny jsou zpravidla skupiny malé, existují v nich hluboké emocionální vazby, členové v ní jsou pro sebe navzájem důležití. I když v ní vznikají problémy, skupina se nerozpadá, protože je základním zázemím pro její členy.

Jedinou primární skupinou, jejímž cílem je pozdější rozpad, je **rodina**. Rodina má spoustu cílů a také je v jejím lůnu uspokojována většina lidských potřeb. Jinou primární skupinou je **adolescentní parta**, případně víceleté soužití studentů na koleji, v podnájmu apod.

Sekundární skupiny jsou ty ostatní. Patříme do nich, ale příslušnost k nim pro nás není tak zásadní.

Podle příslušnosti jedince

Členská skupina - jedinec je jejím skutečným členem, považuje se za jejího člena a se skupinou cítí určitou sounáležitost (in-group). V určité míře se se skupinou ztotožňuje (skupina = „my“).

Nečlenská skupina - jedinec není jejím příslušníkem (out-group) a necítí, že by se skupinou měl něco společného (skupina = „oni“)

Referenční skupina je pro jedince vzorem. V hodnotách, ve způsobu chování. To, jak se její členové chovají a jaké mají cíle, je pro jedince nějak závazné. Přitom nezáleží na tom, jestli je jejím členem nebo není (např. cizinci bez státního občanství, kteří u nás žijí, častou příjmou hodnoty naší společnosti. Jiný příklad je sympatie s nějakým hnutím, jehož dotyčný není oficiálním členem). Někdy ani jejími členy být nemůže, např. fanynky se nemohou stát členkami nějaké hudební skupiny, ale snaží se podobat jejich členům třeba pravou svého zevnějšku, přejímáním slangu apod.

Podle předmětu činnosti

Pracovní skupiny – základním cílem je vytváření něčeho prospěšného. Čím víc je jejich činnost založena na spolupráci, tím větší bývá většinou jejich koheze (soudržnost). Lidé svým členstvím v pracovních skupinách zpravidla uspokojují své **primární potřeby** (fyziologické), i **potřeby sekundární** (potřeba seberealizace, rozvoje svých schopností, případně i sounáležitosti, uznání apod.).

Výchovné skupiny – jejich úkolem je učení a výchova, cílem je vytvořit z individua jedince, který bude ve společnosti jednat tak, aby to bylo v jeho zájmu i v zájmu společnosti. To jsou např. školní třídy, ale i mnohé kroužky či organizované volnočasové činnosti.

Hrové (či herní) skupiny – hra je činnost, která je sama také cílem. Skupiny se scházejí pro potěšení, za účelem relaxace, sdílení společných koníčků. Mohou mít organizovanou, institucionalizovanou podobu nebo jsou neformální (např. parta keškařů, parta přátel na bowlingu apod.).

STRUKTURA SKUPINY

Skupina bývá často přirovnávána k **organismu** (kde je vícero jednotlivých orgánů, které jsou spolu v nějaké součinnosti a spolupodílejí se na určité nové funkci). Skupina je tedy – gestaltovsky řečeno – v určitém smyslu víc než jen pouhý součet jejich jednotlivých členů. To ovšem platí tehdy, když při dosahování určitého společného cíle tzv. táhnou všichni ve skupině za jeden provaz a pokud možno i jedním směrem. Vám již známý jev **self-efficacy** (=vnímaná osobní zdatnost) pak lze použít i na efektivitu skupiny při dosahování jejích cílů. Hovoří se o tzv. **collective efficacy**, tedy o vnímané zdatnosti skupiny jako celku jejími členy.

Každá skupina má tedy své cíle. Většinou je jich víc a někdy bývají i nadskupinové - např. skupina pracovníků v jedné továrně vyrobí nějaké díly do stroje a v jiném městě jiná skupina ten stroj sestaví. Uvnitř skupiny se ovšem mohou vyskytnout **podskupiny, tzv. kliky**, které mají ještě další své zájmy mimo zájmy skupiny jako celku. Zájmy podskupin se však mohou dostat do rozporu se zájmy skupiny jako celku, který mohou svými snahami ohrožovat (např. zaměstnanci závodu, kteří společně odcizují výrobky). **Podskupiny** jsou časté u vícečetných skupin, které znemožňují vznik vzájemných přátelských vazeb mezi většinou jejich členů. Vznikají také u skupin s nízkou skupinovou soudržností, kohezí.

V rámci běžné školní třídy je jejich vznik normální, žáci v nich mívají obvykle 1-3 velmi přátelské vztahy a dalších 5-7 méně intenzivních kamarádkých vztahů. Na jejich vzniku se podílí **tendence k homofilii**. Žáci, kteří mají nějaké společné charakteristiky, podobné rodinné prostředí (někdy i finančně), podobnou míru inteligence, podobné zájmy a stejné pohlaví apod. se skamarádí s větší pravděpodobností než žáci rozdílní. To je trochu nevýhodou pro děti ze sociálně a kulturně slabších rodin, že si hledají spolužáky s podobným zázemím a navzájem si tím pádem nemohou pomoci rozvíjet ty schopnosti a znalosti, které u nich jejich rodiny neumějí či nemohou podporovat.

CHARAKTERISTIKY SKUPINY

Existují i **cíle jednotlivých členů**, které mohou uspokojit právě díky svému členství ve skupině. Jednou z důležitých potřeb je **potřeba sociálního přijetí**, kterou lidé uspokojují kooperativním chováním a následným získáním sympatií druhých. Jinou potřebou je **potřeba sebeprosažení, dominance**, kterou uspokojují soutěživostí. Tito lidé nebývají sice tak oblíbení, ale jsou ceněni pro své kompetence.

Společných hodnot, které sdílejí členové skupiny, bývá obvykle víc. Proto se mohou případně i křížit a může tak dojít ke konfliktu protichůdných hodnot a motivů. Východiskem je v tomto případě vytvoření pořadí hodnot podle jejich důležitosti. (Ideálně společnou diskusí, případně i direktivně, nařízením „shora“.)

Skupinové normy jsou pravidla chování, jež určují, které činnosti jsou ve skupině žádoucí a které nežádoucí. Ve **formálních skupinách jsou normy dány explicitně**, předpisy a řády (např. školní řád, studijní řád, popis náplně práce v zaměstnání apod.). Jde-li zároveň o neformální skupinu uvnitř skupiny formální, existují vedle formálních norem též **normy neformální**. Tyto normy jsou **sdíleny implicitně** – nikdo je většinou nedefinuje nahlas, ale skupina se jimi přesto řídí (např. vzájemné sdílení informací nebo akceptovaná různá míra pomoci při plnění individuálních pracovních úkolů).

Neformální pravidla mnohdy plní ještě jednu funkci: Explicitní předpisy se vztahují k požadavkům instituce a někdy nemusí do důsledků skupině i jejím formálním cílům vyhovovat (jsou např. zastaralé).

Může samozřejmě dojít i k rozporu mezi formálními a neformálními požadavky. Např. ve škole vedle formálního požadavku NEOPISOVAT platí i pravidlo neformální NENAPRÁSKAT TOHO, KDO OPISUJE. Někteří žáci s výrazným smyslem pro dodržování pravidel pak mohou být neformálně potrestáni za porušení neformálních pravidel (např. některé děti s autistickými rysy nebo žáci vietnamské národnosti se cítí víc zavázání formálními pravidly než pravidly neformálními a opisování nahlásí. Část třídy pak s nimi kvůli tomu nemluví).

Normy napomáhají spolupráci a srozumitelné komunikaci. Díky společným normám lidé vědí, jak se chovat tak, aby jejich projevy odpovídaly očekávání druhých a aby se vyhnuli různým trapným situacím (faux pas). Plynulým interakcím např. napomáhá znalost některých pravidel společenské etikety. Mnohé můžu předpokládat ještě dřív, než dojde na osobní setkání (např. *můžu předpokládat, co všechno se mi může stát při vstupu do kotle svérázně vystylovaných fotbalových fandů na zápase - a nevezmu si nejnovější společenský oděv*). Ve formálních skupinách usnadňují určité prvky oděvu komunikaci a orientaci ve struktuře organizace (např. *vojenské hodnosti znázorněné na stejnokrojích příslušníků armády*).

V některých třídách se zavádějí jednoduchá a zároveň velmi efektivní pravidla. Např. „*pravidlo zdvižené ruky*“ znamená, že pokud je ve třídě příliš rušno, učitel pouze tiše zvedne paži nahoru. Žáci, kteří si toho všimnou, ztichnou a také zvednou ruku. Postupně si všichni

žáci všimnou ubývání hluku kolem sebe a zvednutých rukou. Zklidnění třídy tímto způsobem zabere asi 30 vteřin, aniž by učitel zvyšoval hlas a žáci byli vystaveni jeho křiku.

Normy se také snaží omezovat jednání, které je podle skupiny nevhodné. Tomu napomáhá **skupinový tlak**. Ve formálních skupinách existují kázeňské řády, právní systém států má své trestní zákoníky, ve škole je školní řád apod. V neformálních skupinách plní podobnou roli skupinové (či společenské) očekávání. V případě porušení nepsaných pravidel začne skupina vyvíjet tlak na změnu chování daného jedince. Například mu domlouvají, chtějí, aby se někomu omluvil, nebo s ním komunikují odměřeněji. Při dalších přestupcích se obvykle skupinový tlak zvyšuje. Můžou se objevit výhrůžky, nadávky, fyzické napadení. Spolužáci často s takovým vrstevníkem přestanou mluvit a přestanou ho zvat ke společným aktivitám (viz výše úzkost ze sociálního vyloučení). Krajním řešením je v totalitních režimech a zločineckých organizacích fyzická likvidace jedince (známe to i z našich vlastních dějin). Souhrnně řečeno, smyslem trestů a sankcí je, aby se ten, kdo porušil skupinové normy, cítil určitou újmu, které bude chtít příště předejít.

ČLENSTVÍ VE SKUPINĚ

Členové skupin jednají s **různou mírou konformity (přizpůsobivosti)** s očekáváním ostatních členů skupiny. S konformitou souvisí též **různá míra závislosti** na skupině.

Existují **lidé hyperkonformní**, silně závislí na názorech druhých. Ti jsou druhými také silně zneužitelní (poslouchají druhé v tom, co mají dělat, co si mají myslet a říkat).

Lidé **negativističtí** se naopak neustále vymezují vůči názoru skupiny. Neustálé zpochybňování toho, co říkají druzí, však paradoxně vyjadřuje jejich poměrně značnou závislost na skupině. To si však tyto lidé nemusí uvědomovat nebo připouštět.

Lidé **nezávislí** na skupině jednají v souladu se skupinovým očekáváním jen tehdy, když není v rozporu s jejich vlastním přesvědčením. Příliš velký počet zcela nezávislých členů na skupině může v některých případech ohrožovat fungování některých skupin. (*Příkladem mohou být lidé, kteří jsou přesvědčeni, že nošení ústenky nemůže zvyšovat ochranu před virovými nákazami. Těch je v populaci asi 20 %. Pokud by byli zcela nekonformní s požadavky zbytku společnosti, mohlo by to být pro společnost jako celek nebezpečné.*) Lidé, kteří jsou nezávislí na jedné skupině, mohou projevat závislost na skupině jiné.

ROLE VE SKUPINĚ

Role je soubor určitých vzorců chování a postojů, jež jsou obecně očekávány od jedince, který se vůči druhým nachází v určité pozici. Tato očekávání jsou přítomná jaksí od začátku, než do role vstoupí jakýkoli konkrétní člověk. Role vždy předpokládá přítomnost dalších osob (resp. dalších rolí). Role učitele předpokládá existenci žáků, role mámy existenci dětí, role šéfa implikuje nějaké podřízené, role prezidenta předpokládá existenci občanů, role třídního šaška se neobejde bez publika spolužáků). Z role zároveň vyplývá něco o vztazích mezi jejím

nositelem a ostatními, kteří jsou vůči ní v komplementární pozici. Každá role také vyžaduje určité povahové rysy a schopnosti a zpravidla je i posiluje.

Druhy rolí – některé role jsou pro zachování skupiny nezbytné. To platí především o roli **vůdce skupiny**. Vůdce je nejvlivnějším členem neformálních skupin (či neformálních struktur skupin formálních). Formální skupiny mají zároveň oficiálního **vedoucího skupiny**, který může, ale často není jejím nejvlivnějším členem. Většinou vedle něj koexistuje ještě neformální vůdce (vedle třídního učitele je to obvykle žák s největším vlivem na zbytek třídy). Vůdce se v neformálních skupinách vynořuje poté, co ze skupiny odejde jeho předchůdce. Pokud se žádný vůdce nenajde, skupina se rozpadá (*problém některých nestátních institucí*).

Představitel vedoucího bývá delegován zvenčí (učitel školou). Jeho cíle většinou nejsou zaměřeny jen na vnitřní cíle skupiny (příznivé klima ve třídě), ale také na cíle skupiny vůči vnějšímu prostředí (připravit studenty na úspěšné zvládnutí státní maturity). Může se tedy někdy ocitnout i v konflikt protichůdných zájmů, což může zvyšovat jeho stres.

Z hlediska dobrého vývoje třídy je ideální, existuje-li aspoň nějaká shoda mezi formálním vedoucím a neformálním vůdcem. V případě vyhoceného konfliktu hrozí, že vedoucí ztratí přirozenou autoritu a krizově sáhne po direktivních postupech nebo sankcích. Ve třídách na druhou stranu hrozí, že někteří nejistí učitelé vytvářejí až příliš velkou koalici s vůdci ve třídách. Dominantní žáci, kteří se dostávají do vůdcovských rolí, však nezřídka patří k žákům s vyšší mírou agrese. Někdy jde o žáky skrytě šikanující, jimž sympatie učitele zajišťují bezpečné pokračování v šikaně. Tato situace je poměrně častou příčinou dlouhodobých šikan.

Další patrně nezbytnou rolí je člen skupiny, který v případě nutnosti **pečuje o potřeby ostatních**. Například v rodinách to bývá často jeden z rodičů, nebo se oba o různé nepopulární nezbytnosti v domácnosti více či méně spravedlivě dělí. (*Je ve Vaší rodině „dojídač po ostatních“? Kdo ve Vaší rodině obvykle vstává v noci k nemocným dětem? Kdo drhne připálené hrnce? Kdo chodí na domovní schůze a na rodičovská sdružení? Kdo doma čistí ucpané odpady? Atd...*). Ve třídě to může být nějaký žák, který se snaží druhé usmířovat a který se přihlásí, když učitel potřebuje něčí pomoc v nelákavých aktivitách. Často to jsou děti z křesťanského zázemí, skauti apod.

Jak se člověk sžívá se svou rolí? Zpočátku prožíváme často pocit nekonsistence. Mnohé nové role přijímáme **egodystonně**, s pocitem něčeho, co k nám nepatří nebo co nám nepřísluší. (*Ta role, to přece nejsem já! Já jsem někdo jiný!*) V nové roli si připadáme často divně, bizarně, někdy se musíme i sami sobě smát. Ze získání žádoucích či vysněných rolí se naopak radujeme a můžeme mít pocit, že jsme získali na důležitosti, že jsme společensky „vyrostli“. (*Vzpomenete si, jaké to bylo, když Vám lidé začali vykat?*)

Postupem času si na novou roli zvykáme. Vnitřní pocit rozporu se snižuje, až si někdy časem můžeme náhle uvědomit, jak jsme s novou rolí srostli a jak se s ní silně identifikujeme. **Když jedinec roli vnitřně přijme** a je v ní nějakou dobu, dochází u něj ke změnám osobnosti. Kultivují se u něj dispozice pro tuto roli, které její výkon usnadňují. Je-li však setrvávání v nějaké žádoucí roli příliš dlouhé a identifikace s ní příliš silná, dochází naopak k určitému narušení osobnostního vývoje. Vlastnosti, které jsou pro tuto roli důležité, mohou

hypertrofovat a zamezit osobnostní vývoj jiných vlastností a dovedností dispozic. Jedinec může ztrácet autenticitu, nadhled a moudrost (*jakých typů učitelek se podle Vás týká přezdívka "úča"? Jak se tyto typy pedagožek chovají, co je pro ně typické?*). Dochází k **profesionální deformaci**, která se však týká všech povolání. Pedagogům v tomto ohledu hrozí snížená schopnost komunikovat se žáky symetricky, tendence k poučování ostatních a dirigování druhých i mimo práci, nadměrný pocit vlastní důležitosti apod. Tito lidé se často nejsou schopni své role posléze vzdát, což je časté nejen u politiků, ale i u zástupců školy.

Existuje však nepřehledné množství možností jak se profesionální deformaci bránit a mírnit ji. Často jde o dočasnou změnu role, třeba tím, že se učitel stane studentem celoživotního vzdělávání nebo si v rámci nějaké brigády vyzkouší jinou profesi. Pomoci může také skupinová psychoterapie nebo výcvik. Pomáhá také pravidelné setkávání s lidmi z jiných profesí, pěstování zálib, které s pedagogikou nesouvisejí apod.

SKUPINOVÝ STATUS (POSTAVENÍ)

Postavení ve skupině vyjadřuje rozdíly jednotlivých členů skupiny v tom, jakou mají váhu a důležitost pro skupinu. Z tohoto hlediska lze všechny členy skup. seřadit do hierarchie. Existují však různá hlediska důležitosti. Výše jsme si uvedli např. hledisko vlivu nebo hledisko péče o druhé. Skupiny mívají většinou víc cílů, takže z hlediska každého cíle by se dala vyhotovit jiná hierarchie. Dalo by se říci, že ve skupině má v dané chvíli největší důležitost ten, kdo disponuje nejlepšími schopnostmi, které skupina v dané chvíli potřebuje.

Pozice možno rozdělit z několika hledisek, např. podle:

- různých kompetencí (šikovnosti, konkrétních dovedností a znalostí, i vyjednávacích),
- toho, jak je druhým sympatický,
- jak je u druhých populární (tedy i vlivný).

Z terapeutických a výcvikových skupin bylo zjištěno, že lze členy skupin rozdělit podle jejich aktivity a postavení do těchto pozic:

- (1) **alfa** - neformální vůdce skupiny, člověk nejaktivnější, s přirozenou autoritou, imponující ostatním.
- (2) **beta** - má určité užitečné schopnosti, navrhuje nebo tvořivě rozvíjí nápady vůdce.
- (3) **gama** - většina členů skupiny, šedá zóna těch ostatních, spíše pasivních, kteří se identifikují s vůdcem.
- (4) **omega** - outsideři skupiny, neoblíbení, nepřijímaní, trpění, zaujímají okrajovou pozici, nezajímají.
- (5) **ro** - obětní beránek (potenciální oběť ostrakizace a šikany).

Obecně platí, že čím má jedinec vyšší postavení ve skupině, tím větší má i volnost v dodržování norem (v duchu rčení „*co je dovoleno bohovi, není dovoleno volovi*“). Je to i tím,

že tzv. špičky do jisté míry tyto normy utvářejí. Nějak je však dodržovat musí i oni, jinak by ztratili prestiž ve skupině (jako V. Klaus poté co vyhlásil v roce 2013 amnestii).

SKUPINOVÁ DYNAMIKA

Skupina se v průběhu svého trvání mění. Objevuje se v ní tendence ke sjednocování i rozrůžňování. Mění se také vnímání jednotlivých členů skupiny. Když se utváří nová skupina z neznámých členů, většinou se nejdříve ze shluku jedinců vynoří ti dominantnější, kteří aspirují na vysoký vliv. Tak je vnímají i ostatní a zároveň jim v tuto chvíli často přičítají i vysokou míru oblíbenosti a sympatií. Po nějaké době (po týdnech či měsících) se však obvykle ukáže, že ten nejvlivnější není tím nejsympatičtější a ve všem nejschopnějším. Vedle vlivného vůdce se začnou vynořovat jiní členové, ke kterým skupina cítí více sympatií nebo jim více důvěřuje v určitých dalších oblastech. Tomuto jevu se říká **divergentní teorém** - vedle jedné osoby, která zpočátku na sebe strhne očekávání plnit vícero prestižních rolí, se začnou postupně ze skupiny vydělovat další členové, kteří se v některých prestižních rolích osvědčují lépe než vlivný vůdce.

Sousloví „**skupinová dynamika**“ je patrně jedním z nejvíce užívaných termínů v sociální psychologii. Ne vždy však je jeho uživateli zřejmý jeho význam. Skupinová dynamika souvisí se změnami, které díky skupinové činnosti, interakci a komunikaci ve skupině neustále vznikají. Neustále dochází k většímu či menšímu přeskupování pozic, někdy i rolí. Vyjednáváním či zkusným pokusem dochází i ke změnám hodnot, norem i cílů.

Dynamika skupiny je dána i mírou kompetitivnosti a spolupráce ve skupině a také způsobem řízení skupiny.

Soutěž (kompetitivnost) a spolupráce (kooperace) můžeme vnímat jako proti sobě působící skupinové tendence. Pokud ve skupině převládá celoskupinový cíl, např. vyhrát jakožto třída nějakou celostátní soutěž a dostat za to možnost vyjet do zahraničí, zpravidla ve skupině převládá spolupráce.

Obecně však převažuje spíše tendence k soutěživosti a porovnávání vlastních výkonů s výkony ostatních. Vysoká míra soutěživosti je typická pro výběrové základní školy (např. jazykovky) a pro gymnázia. Soutěživost je podporovaná i klasifikací.

Velkou roli však hraje i hodnotová orientace učitelů a způsob, jak třídu řídí její třídní učitel. Z hlediska **řízení tříd učitelem** se ukazuje, že jsou nevhodnějšími typy řízení **styl demokratický a autoritativní**. Výkon tříd u obou typů řízení se příliš neliší. Liší se však v tom, že demokraticky vedené skupiny jsou kreativnější, samostatnější, mívají lepší vztahy a lepší předpoklady ke spolupráci.

Učitelé zpravidla využívají obojího stylu, s převahou jednoho z nich. Styl řízení skupiny mění také situačně: proti skupině používají častěji autoritativnější vedení než proti jednotlivci. Také při únavě spíše jednájí spíše autoritativně, je to v dané chvíli méně náročné.

Mezi **málo funkční styly vedení** skupiny (i třídy) lze zařadit autoritářský styl (kdy učitel nastoluje pravidla bez předchozí diskuse) a styl liberální, při němž je třída ponechána napospas sama sobě. V takové skupině vládne v lepším případě chaos. V horším a bohužel

častějším případě se zde prosazují jedinci s neurvalými, agresivními tendencemi. Zhoršuje se dlouhodobé klima třídy a vzniká riziko šikany.

Podobně jako má živý organismus svůj životní cyklus, mají i skupiny svou dynamiku vývoje. Vznikají, rozvíjejí se a nakonec se rozpadají.

V 60. letech bylo popsáno **pět skupinových stádií** malých skupin (Tuckman):

1. **Forming** (souvisí se vznikem skupiny. Dochází k vzájemnému poznávání a k vytváření podmínek pro vznik skupiny).
2. **Storming** (ve skupině dochází k utváření hierarchií k boji o pozice. Dochází ke konfliktům rolí, názorů a postojů, k vyjednávání. Ve skupině je zřejmé napětí)
3. **Norming** (dochází k vytváření norem a pravidel fungování, nastavování rolí, procesů)
4. **Performing** (představuje výkonnostní fázi skupiny, ve které dokáže nejefektivněji realizovat své úkoly a cíle)
5. **Adiourning** (znamená zánik skupiny, ať již plánovaný či neplánovaný).

SOCIÁLNÍ KLIMA TŘÍDY A ATMOSFÉRA TŘÍDY

- **Klima** se utváří dlouho, měsíce či roky. Klima má vliv nejen na psychickou pohodu žáků, ale také na jejich školní výkony. Také učitelé odvádějí kvalitnější pedagogickou práci ve třídách s příznivějším sociálním klimatem. Do některých tříd se těší, cítí se tam uvolněně a sdílejí se žáky přátelské naladění, do jiných vstupují jako do bitvy, cítí se předem terčem kritiky nebo dokonce pohrdání. V takových třídách bývá dusno a nedýchatelno. (Není výjimkou, že třídní učitel těchto tříd se v něčem své třídě podobá. A naopak, fajn učitelé mívají častěji fajn třídy. Neplatí to však vždy.)
- **Atmosféra** je aktuální stav, v němž se třída nachází. Ve třídě panuje jiná nálada poté, co se vrátila ze zajímavého divadelního představení, než poté, co se u nich vyšetřovala krádež spolužákova mobilu. Zatímco klima je dlouhodobé a trvá dlouho i jeho změna, atmosféra se mění podle aktuální situace.

Z jakých složek se skládá celkové klima třídy? Jako jeden z možných konceptů si uveďme pojetí Ježka a Mareše (*Dotazník třídního klimatu*, 2012):

1. **Dobré vztahy se spolužáky** – jsou nutnou podmínkou pro práci s třídou jako celkem. Dobré vztahy se spolužáky jsou jednou z vývojově relevantních potřeb dětí. V případě špatných vztahů mohou žáci více „pracovat“ na vztazích mezi sebou, což ubírá potenciál pro spolupráci a učení.
2. **Spolupráce se spolužáky**. Z hlediska práce se třídou je důležité, zda jsou žáci zvyklí pracovat a řešit problémy či úkoly společně.
3. **Vnímaná opora od učitele**. Ne vždy se daří, aby učitelem nabízená pomoc byla takto

vnímána i žákem. Tato škála zjišťuje, do jaké míry žák vnímá učitele jako člověka, který mu pomáhá, podporuje ho, je na jeho straně. Opora vnímaná žákem naznačuje i dobrý vztah mezi žákem a učitelem.

4. **Rovný přístup učitele k žákům** souvisí s tím, nakolik mají žáci pocit, že učitel přistupuje ke všem stejně. Zda podle nich nediskriminuje ani nenadržuje. Žáci s dobrým vztahem k učiteli mají tendenci vypovídat o něm pozitivně.
5. **Přenos naučeného mezi školou a rodinou.**
6. **Preference soutěžení ze strany žáků.** Tato škála se zaměřuje na preferenci soutěžení a srovnávání mezi spolužáky. Optimální výuka kombinuje soutěživost motivující k výkonu jedince a spolupráci podporující výkon celé skupiny.
7. **Dění o přestávkách.** Zda jsou přestávky žádoucí příležitostí k odpočinku. Naopak vysoké hodnoty naznačují potenciální vztahové problémy mezi žáky.
8. **Možnost diskutovat během výuky, přinášet do hodiny své myšlenky.** Jde z velké části o to, do jaké míry tyto aktivity podporuje učitel.
9. **Iniciativa žáků.** Jde o míru, v níž žák aktivně a samostatně získává poznatky v dané oblasti.
10. **Snaha žáků učit se.** Dokresluje žakovské vnímání klimatu třídy. Vysoká hodnota na této škále značí cílevědomost a pracovitost ve školní práci. Nízká hodnota může znamenat zaměření spíše na sociální život třídy nebo odmítnutí, rezignaci na učení.
11. **Snaha zalíbit se okolí.** Jde o míru konformity v žakovské komunikaci, uzpůsobování své reakce reakcím ostatních. Značná míra konformity je v dětství i adolescenci přirozená a pro učitele usilujícího o vysokou míru interaktivnosti výuky představuje překážku.